

האל הגדול הגיבור והנורא

כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָנָיו וְלֹא יִקַּח שָׁחַד: (דברים י ז).

עוֹשֵׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים וּמַשְׁלֵם עוֹן אָבוֹת אֶל חֵיק בְּנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ: (ירמיהו לב יח).

וְאֶתְפַּלֵּל לָהּ אֱלֹהֵי וְאֶתוֹדָה וְאֶמְרָה אֲנִי הָאֵל הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֶהֱבֵנוּ וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו: (דניאל ט ד).

וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד אֵל יִמְעַט לְפָנֶיךָ אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצְּאֵתָנוּ לְמַלְכֵינוּ לְשָׂרֵינוּ וּלְכַהֲנֵינוּ וּלְנְבִיאָנוּ וּלְאֲבֹתֵינוּ וּלְכָל עַמְּךָ מִיָּמֵי מַלְכֵי אֲשׁוּר עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (נחמיה ט לב).

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ז הלכה ג – הנביאים שהשמיטו ולא החניפו

רבי סימון בשם ר' יהושע בן לוי: למה נקרו אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו הגדולה ליושנה. אמר רבי פינחס: משה התקין מטבעה של תפילה "האל הגדול הגיבור והנורא". ירמיה אמר: "האל הגדול הגיבור" ולא אמר הנורא.⁵ למה אמר הגיבור? לזה נאה לקרות גיבור שהוא רואה חורבן ביתו ושוקק.⁶ ולמה לא אמר נורא? אלא שאין נורא אלא בית המקדש, שנאמר: "נורא אלהים ממקדשיך" (תהלים סח לו).⁷ דניאל אמר: "האל הגדול והנורא" ולא אמר הגיבור - בניו מסורין בקולרין, היכן היא גבורתו? ולמה אמר הנורא? - לזה נאה לקרות נורא, בנוראות שעשה לנו בכבשן האש.⁸

¹ ראה פירוש ספורנו (ר' עובדיה ספורנו, 1470-1550 לערך, איטליה) על הפסוק: "האל הגדול - שאין נמצא שווה לו במדרגת מין מציאותו. הגיבור - המקיים כל המציאות במציאותו, כאומר: ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט ו). והנורא - משגיח לשלם ולענוש באופן שראוי לירא מפניו". ספורנו הוא מהמפרשים 'הקלאסיים' המעטים שמצאו שנודרשו לחלק זה של הפסוק: "האל הגדול הגיבור והנורא". על החלק הראשון של הפסוק: "אלהי האלהים ואדני האדנים" יש גם יש פירושים וכבר הקדשנו לקטע זה של הפסוק דף מיוחד בפרשה זו בשם **אלוהי האלוהים**. עניינינו הפעם הוא נושא "האל הגדול הגיבור והנורא", בדרך המדרש והאגדה.

² ירמיהו משתמש במטבע הלשון שייסד משה (ה' צבאות זה חידוש של ספר שמואל, ראה פרק א שם), לא רק במילים "האל הגדול הגיבור", אלא גם בהקשר של שכר ועונש. ראה איך הוא משלב בפסוק גם את "עושה חסד לאלפים", כאילו מזכיר למשה של ספר דברים את דבריו בספר שמות (פרק כ, עשרת הדברות) שיש גם צד של זכות ושכר באלוהות הגדולה והגיבורה ולא רק עונש. אבל ירמיהו משמיט את "הנורא" ועל כך במדרש שלהלן.

³ כך דניאל כשהוא כשהוא מתפלל על שיבת ציון שמתמהמה לבוא וכבר עברו שבעים השנים שציין ירמיהו. וכך גם בלשון דומה למדי בנחמיה פרק א פסוק ה: "ואמר אגא ה' אלהי השמים האל הגדול והנורא שמר הברית וחסד לאהבנו ולשמרי מצותיך", כאשר נחמיה שומע על מצבם הקשה והעגום של ראשוני שיבת ציון: "אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלים מפרצת ושעריה נצתו באש". דניאל ונחמיה משתמשים גם הם במטבע הלשון שייסד משה. אבל אם ירמיהו השמיט את "הנורא", הם משמיטים את "הגיבור" וגם על כך במדרש שלהלן.

⁴ מתוך נאומו ההיסטורי המקיף של נחמיה במעמד כריתת האמנה, אשר מסכם את תולדות עם ישראל עד מעמד זה (תקופת האבות, המדבר ובית ראשון) ופותח את תקופת שיבת ציון - בית שני. כאן חוזר נחמיה למטבע הלשון המלאה של משה: "האל הגדול הגיבור והנורא" (ברוח "אנשי הכנסת הגדולה" שנראה להלן) ומדגיש את הברית והחסד שכל כך היו זקוקים לו עולי בית שני בתחילת דרכם הקשה. ראה דבריו שם בהמשך: "הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכל את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה".

⁵ ראה ירמיהו לב פסוקים טז-יח לאחר קניית השדה בענתות ערב החורבן: "ואתפלל אל ה' אחרי תתי את ספר המקנה אל ברוך בן נריה לאמר: אהה אדני ה' הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בלחך הגדול ובזרעך הנטויה לא יפלא ממך כל דבר: עושה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם האל הגדול הגיבור ה' צבאות שמו". ראה דבריו **נאות השדה בענתות** בפרשת בהר.

⁶ "איזהו גיבור - הכובש את יצר" (מסכת אבות פרק ד משנה א)

⁷ והיות שביית המקדש חרב, פסק גם "נורא אלהים ממקדשך" ולכן לא אמר ירמיהו "הנורא". ראה בראשית רבה סט ז בחלום יעקב: "ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה - מלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. זהו שאתה אומר: נורא אלהים ממקדשך".

⁸ ניתן כמובן לדרוש ההפך, בין גיבור לנורא, בין ירמיהו נביא החורבן ודניאל נביא הגלות (והקץ). אלא העיקר הוא שהנביאים לא היסטו לשנות מטבע שטבע משה ולהתאים את הדברים לאירועי זמנם ובלבד שלא להחניף ולא לכזב. ראה מסכת מכות כד ע"א: "ארבע גזירות גזר משה רבנו על ישראל. באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: וישכון ישראל בטח ביד עין יעקב - בא עמוס וביטלה... משה אמר: "ובגויים ההם לא תרגיע" (דברים כח סה) - בא ירמיה ואמר: "הלוך להרגיעו ישראל" (ירמיהו לא א) וכו'".

וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה, החזירו הגדולה ליושנה: "האל הגדול הגיבור והנורא". ובשר ודם יש בו כח ליתן קצבה לדברים הללו? אמר רבי יצחק בן אלעזר: יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו.¹⁰

מסכת ברכות דף לג עמוד ב – אין להוסיף על דברי משה

הוא דנחית קמיה דרבי חנינא, אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז והיראוי החזק והאמיץ והודאי והנכבד. המתין לו עד דסיים, כי סיים אמר ליה: סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך? למה לי כולי האי? אן הני תלת דאמרינן - אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא, ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפילה - לא הוינן יכולין למימר להו, ואת אמרת כולי האי ואזלת! משל, למלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב, והיו מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו!¹¹

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ט הלכה א – הגבלה, הספה, שתיקה

רבי יוחנן ורבי יונתן אזלין מיעבד שלמא באילין קרייתא דדרומה.¹² עלון לחד אתר ואשכחון לחזנא דאמר: האל הגדול הגבור והנורא האביר והאמיץ ושיתקו אותו. אמרו לו: אין לך רשות להוסיף על מטבע שטבעו חכמים בברכות. רב הונא בשם רב: "שדי לא מצאנוהו שגיא כח" (איוב לו כג) - לא מצינו כחו וגבורתו של הקב"ה.¹³ רבי אבהו בשם רבי יוחנן: "היסופר לו כי אדבר כי אמר איש כי יבולע" (שם שם כ) - אם בא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם. אמר רבי שמואל בר נחמן: "מי ימלל גבורות ה' - כגון אני וחבירי. אמר רבי אבון: "מי ימלל גבורות ה' - תרגם יעקב כפר נבוריא בצור: "לך דומיה תהילה אלהים בציון". סמא דכולא משתוקא. למרגלית דלית לה טימי, כל שמשבח בה פְּגָמָה.¹⁴

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דשירה פרשה א – בשירה ותשבחות

ר' אליעזר בן תדאי אומר: משה היה פותח בדברים תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה היה פותח ואומר: עזי וזמרת יי, וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: עזי וזמרת יי ויהי לי לישועה ... נאה גדולה לה' נאה גבורה לה' ויהי לי לישועה

⁹ וכי בשר ודם (ירמיהו, דניאל ואולי הכוונה גם למשה?) יכול לקצוב (לשקול, להעריך) את מעשיו של הקב"ה ולהחליט איזה תואר ראוי לו (ברגע מסוים) ואיזה לא? כיצד יכלו הנביאים לנהוג חירות כזו בלשונם ולשנות נוסח תפילתם לפי אירועי זמנם?

¹⁰ העדפנו את נוסח התלמוד ירושלמי, אך כדאי להשוות עם נוסח התלמוד הבבלי במסכת יומא סט ע"ב: "דאמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה - שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר: האל הגדול הגבור והנורא. אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר נורא. אתא דניאל, אמר: נכרים משתעבדים בבנין, איה גבורותיו? לא אמר גבור. אתו אינהו ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת גבורתו שכוּבש את יצרו, שנותן ארץ אפים לרשעים. ואלו הן נוראותיו - שאלמלא מוראו של הקב"ה היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות? ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה! - אמר רבי אלעזר: מתוך שידועין בקב"ה שאמיתי הוא, לפיכך לא כיזבו בו". ראה גם הביטוי: "גדול כוחם של הנביאים שמדמים צורה ליוצרה" (בראשית רבה כז א, קהלת רבה ב ב) על כח הנביאים לתאר את הקב"ה בתיאורי המחשה (כגון מעשה מרכבה). אולי זה ענין אחר ואולי דומה ושייך.

¹¹ אין להוסיף תארים ושבחים לקב"ה ואין להוסיף על מטבע שטבעו חכמים, בעקבות דברי משה בפרשתנו, ואשר קבעו לומר: האל הגדול, הגיבור והנורא. גם תארים אלה, אילולי משה אמרם ואלמלא החרו החזיקו אחריו אנשי כנסת הגדולה - לא היינו אומרים אותם. ראה מקבילה לגמרא זו במסכת מגילה כה ע"א. ובשניהם יש המשך לנושא של יראת שמים, כפי שהגמרא מוסיפה ואומרת: "ואמר רבי חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא?"¹¹ והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחאי: אין לו לקב"ה בבית גזיו אלא אוצר של יראת שמים ... אין, לגבי משה מילתא זוטרתא היא ... משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן. - קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול". כבר הקדשנו דף מיוחד בנושא **הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים** בפרשה זו, כאן רק נשאל אם יש קשר בין תיחום תארי ה' ובין הנושא של יראת שמים? האם שניהם "מילתא זוטרא" לגבי משה? האם מי שרואה צורך להוסיף עוד ועוד תארים לקב"ה, הדבר מעיד על חסרון ביראת שמים שלו? ראה עוד בגמרא שם על מי שכוּפל ואומר מודים מודים - שמשתקים אותו (המשנה בברכות פרק א ובמגילה פרק ג (או ד)). שואל על כך רב פפא לאביי: "ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה, ולבסוף כוון דעתיה? - אמר ליה: חברותא כלפי שמיא מי איכא?" יחסי חברות עם הקב"ה - כיצד ייתכנו? אולי גם זה חלק מההתנגדות להוספת התארים לקב"ה: חברותא כלפי שמיא? נעשינו בני בית בחצרו של המלך שאנחנו מחלקים לו תארים בלי גבול? ובימינו יש גם "מסתחבקים" עם הקב"ה באמצעות סטיקרים שונים ומשונים ...

¹² תרגום: הלכו לעשות שלום בעיר אחת בדרום, וההמשך שמצאו שם חזן וכו'. אולי השלום שהיו צריכים ר' יוחנן וריש לקיש להשכיך הוא בנוסח התפילה כעולה מהמשך הסיפור.

¹³ לנו, בניגוד לירמיהו ודניאל, אין הכח להבחין מתי הוא גיבור ומתי הוא נורא ולקצוב את מעשיו ותארו של הקב"ה. ראה איך היחס למילות התפילה משתנה באחת! והכל, כך נראה, בשל הרצון לשמר את נוסח התפילה - את המטבע שטבעו חכמים - שהלך והתגבש. אבל רבי שמואל בר נחמן אינו מהסס לומר: "מי ימלל גבורות ה' - כגון אני וחבירי". כיצד? בהוספת פיוטים? האם לפנינו מקור קדום לדעות לגבי תוספות לתפילה? כולל 'הגישה הרוחנית' של כוונת הלב ושתיקה כמו שאומר בסמוך ר' אבון בשם ר' יעקב מכפר נְבוּרְיָה שליד צפת?

¹⁴ הסם הטוב ביותר הוא השתיקה. מרגלית שאין לה מחיר - כל המוסיף בשבחה, רק פוגם. ואנו נשאיר לקורא החרוץ להוסיף ולערון את ההשוואה בין נוסח הבבלי לירושלמי בנושא זה של הוספת מילים לנוסח התפילה והרחבת "האל הגדול הגיבור והנורא".

נאה התפארת והנצח וההוד לה'. וכן דוד אמר: "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד" (דברי הימים א כט יא) ... משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור - והוא חלש, שהוא עשיר - והוא עני, שהוא חכם - והוא טפש, שהוא רחמני - והוא אכזרי, שהוא דיין שהוא נאמן - ואין בו אחת מכל המדות הללו אלא הכל מחניפין לו.¹⁵ אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא כל מה שמקלסין אותו, יותר הוא מקילוסו. אשירה לה' שהוא גיבור, שנאמר: "האל הגדול הגבור והנורא" ... אשירה לה' שהוא עשיר שנאמר: ... "לה' הארץ ומלואה וגו' " (תהלים כד א) ... ואומר: "לי הכסף ולי הזהב" (חגי ב ח) ... אשירה לה' שהוא חכם ... אשירה לה' שהוא רחמן ... אשירה לה' שהוא דיין ... אשירה לה' שהוא נאמן ... אשירה לה' שהוא נאה, שהוא הדור, שהוא משובח ואין כערכו, שנאמר: "כי מי בשחק יערוך לה' ידמה לה' בבני אלים" (תהלים פט ז).¹⁶

מסכת שבועות דף לה עמוד א – שמות הנמחקים

יש שמות שנמחקין ויש שמות שאין נמחקין. אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת, ויוד הי, שדי, צבאות - הרי אלו אין נמחקין. אבל הגדול, הגבור, הנורא, האדיר, החזק, והאמיץ, העוז, חנון ורחום, אך אפים, ורב חסד - הרי אלו נמחקין!¹⁷

מדרש תנחומא פרשת וירא סימן ב – הגדול שמשווה עצמו עם בריותיו

אמרו רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת: בשבעה מקומות השהו הקב"ה עצמו עם הבריות הנמוכין, שנאמר: "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד" (דברים י ז),¹⁸ מה כתיב אחריו? "עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה". ואומר: "כי רם ה' וְשָׁפַל יְרָאָה וְגִבָּהּ מִמְרָחֵק יִיָּדַע" (תהלים קלח ו) ואומר: "כי כה אָמַר רָם וְנִשְׂא שֶׁכֶן עַד וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ מְרוֹם וְקָדוֹשׁ אֲשַׁכּוֹן וְאֵת דָּבָר וְשָׁפַל רִיחַ לְהַחֲיוֹת רִיחַ שְׁפָלִים וְלְהַחֲיוֹת לֵב נְדָפָאִים" ... כיון שמל אברהם נגלה עליו הקב"ה בכבודו לבקרו, שנאמר: "וירא אלו ה'".¹⁹

שמות רבה (שנאן) פרשה ה סימן ה – קובלנת משה

"ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה" (שמות ה כג). מהו בשמך? אמר לפניו: ריבון העולמים, שמך חיים הוא לכל באי עולם ושמך הרע לעם הזה! אמר ר' פינחס הכהן בר חמא: אמר לפניו - ריבון העולמים, שמך גדול גבור ונורא הוא וכל העולם כולו מתיראין, ופרעה הרשע שמע שמך והזיד.²⁰

¹⁵ חוץ מהנביאים שיודעים "שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לה".

¹⁶ נראה שהדרשן כאן לא חושש מלהרבות בתארי הקב"ה ולחרוג ממתבע שטבע משה, מה גם שהוא נתלה במשה עצמו בשירת הים ששר עם בני ישראל. ואולי זה עצמו התירוץ, תפילה לחוד ופיוטים ופסוקי דזמרא לחוד. ראה מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א: "בשבעים שמות נקרא הקב"ה. עליון, רם, נשא, נשגב, נפלא, גדול, גבור, עוז, הוד, הדר, נורא, ישר, אדיר, צור, תמים, נאמן, טוב, חסיד, צדיק, קדוש, טהור, קנא, נוקם, נוטר, בעל חימה, נאה, צח, אדום, אח, רחוק, קרוב, איש, שומר, ראשון, אחרון, אריה, נשר, רועה, תפוח, מור, אשכול הכופר, עיר, מגדל, שופט, מלך, מסתתר, יוצר, בורא, גומל, בונה, קורא, רוגע, ה', אלהים, אהיה אשר אהיה, צבי, עופר האלים ... " ועוד ועוד. ובתהלים פט שם: אֵל יַעֲרֹךְ, חֲסִין יְהִי, מוֹשֵׁל עוֹד. ואיפה הדוד של שיר השירים? אולי זה כוחם של ספרי הכתובים: תהלים, משלי, שיר השירים ואפילו איוב.

¹⁷ דבר אחד ברור, כל תוספת שמות אלה, בין אם היא רצויה ובין אם לא, אינה נחשבת לשם אזכרה שאסור למוחקה. אין אלה משמותיו של הקב"ה, אלא תארים שאנו כבני אדם זקוקים לומר על מנת לצייר ברוחנו ובדעתנו את האלוהות, להלל ולשבח.

¹⁸ ואיפה הקב"ה כן לוקח שוחד? ראה מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור יז: ומנין שהקב"ה לוקח שוחד, [שנאמר] ושוחד מחיק רשע יקח (משלי יז כג). ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה? תשובה ותפלה וצדקה ... אמר הקב"ה: בניי, עד ששערי תפלה פתוחין עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה, אבל משאני יושב בדין לעתיד לבא, איני לוקח שוחד, שנאמר לא ישא פני כל כופר [ולא יאבה כי תרבה שוחד] (משלי ו לה). ראה דברינו [תשובה תפילה וצדקה](#) ביום הכיפורים.

¹⁹ נראה שמקור דרשה זו הוא בגמרא מגילה דף לא עמוד א ושם הביטוי הוא: "כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה אתה מוצא ענוותנותו". מדרש תנחומא שבחרנו להביא מצוי בפרשת וירא והוא דן בקב"ה שמבקר את אברהם החולה, לאחר שמל, ועומד נצב עליו כאשר הוא, אברהם, יושב. אבל החידוש הגדול הוא דווקא בביאור הפסוקים בפרשתנו. בחיבור שבין פסוק יז בו אנו דנים: "כי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שׁוֹחַד" ובין פסוק יח הסמוך: "עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאֶלְמָנָה וְאֶהָב גֵּר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשָׁמְלָה". מרוב שאנו דנים בתארי ה', ביכולת ורשות האדם להוסיף תארים וכינויים ולשנות ממתבע שטבעו משה ואנשי הכנסת הגדולה, לא שמנו לב מה מטרת כל זה. למה מאריך פסוק יז בתארי הקב"ה? מה מטרת כל תארי ה' הנשגבים: "האל הגדול הגיבור והנורא", "אלהי האלהים ואדוני האדונים"? לשמש מבוא לפסוק יח. להגנה על החלש והנמוך. תוארו האמיתי של הקב"ה, שהוא משווה עצמו עם הנמוכים בבריותיו, שהוא: "עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאֶלְמָנָה וְאֶהָב גֵּר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשָׁמְלָה". האם זה התואר השבעים ואחד? ואגב כל זה, ראה דברינו [אלוהי האלוהים](#) שם הרחבנו לדון בקטע אחר של הפסוק.

²⁰ עפ"י המדרש, לפחות, משה עושה שימוש ראשון בביטוי "גדול, גיבור ונורא" בשלב מאד מוקדם בשליחותו, בעת הנפילה אחרי עמידתו לפני פרעה, כאשר הוא קובל לפני הקב"ה על סבל עם ישראל המתארך (ואפילו מורע מאז בא לדבר אל פרעה ודרש: שלח

ספרי דברים פיסקא שמג – תקנת נוסח התפילה

"ויואמר ה' מסיני בא וזרח משעיר" - מגיד הכתוב שכשפתח משה לא פתח בצרכם של ישראל תחילה עד שפתח בשבחו של מקום ... ואף דוד המלך פתח בשבחו של מקום תחילה ... ואחר כך פתח בשבחם של ישראל ... ואף שלמה בנו פתח בשבחו של מקום תחילה: "אין כמוך אלהים בשמים ובארץ שומר הברית והחסד" (דברי הימים ב ו יד) ואחר כך פתח בצרכם של ישראל ... וחזר וחתם בשבחו של מקום ... ואף שמונה עשרה ברכות שתיקנו נביאים הראשונים שיהו ישראל מתפללים בכל יום, לא פתחו בצרכם של ישראל עד שפתחו בשבחו של מקום: האל הגדול הגבור והנורא, קדוש אתה ונורא שמך.²¹ ואחר כך: מתיר אסורים ואחר כך רופא חולים ואחר כך מודים אנחנו לך.²²

מסדור התפילה – תפילת עמידה "שמונה עשרה"

ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב, האל הגדול הגיבור והנורא, אל עליון, גומל חסדים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה מלך עוזר ומושיע ומגן: ברוך אתה ה' מגן אברהם.²³

שבת שלום
מחלקי המים

את עמי) וזועק "והצל לא הצלת את עמך"! (ראה סוף פרשת שמות וכן דברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשה זו). שמו האמיתי של הקב"ה הוא קצר ופשוט: חיים. אבל כאן צריך לזעוק ולהרעיש שמים וארץ, להשוות עם הנמוכים כדברי המדרש הקודם. האם כאשר משה נוקט בלשון "האל הגדול הגיבור והנורא" הוא נזכר בקובלנה זו שלו? בין כך ובין כך, אולי לפנינו עוד שם של הקב"ה – חיים.

²¹ בירושלמי ברכות בו פתחנו מיוחסת הכנסת מטבע הלשון "האל הגדול הגיבור והנורא" תפילה, לאנשי הכנסת הגדולה ש"החזירו הגדולה ליושנה" (לאחר שהנביאים קצצו בתארים בהתאם לנסיבות זמנם). אך כאן, במדרש ספרי מיוחס העניין לנביאים הראשונים בלי לגלות לנו מי הם (ירמיהו שהשמיט את "הנורא" ודניאל שהשמיט את "הגיבור" כלולים בהם?). ראו עוד תקנות שמיוחסות לנביאים הראשונים: הגדרת המשמרות והמעמדות (תענית פרק ד משנה ב, דברינו [משמרות ומעמדות](#) בפרשת פנחס), ראש השנה שהוא שני ימים (ירושלמי עירובין פרק ג הלכה ט), ואולי עוד שלא מצאנו.

²² ראה גם גמרא ברכות לב ע"א שהבאנו בשבת שעברה בדברינו [אין לבריה כלום אצל בוראה](#): "דרש רבי שמלאי: לעולם יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל. מנלן? – ממשה, דכתיב: ואתחנן אל ה' בעת ההיא; וכתוב: ה' אלהים אתה החלת להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורתיך, וכתוב בתורה: אעברה נא ואראה את הארץ הטובה". הסיבה העיקרית שאנו אומרים "האל הגדול הגיבור והנורא" היא סידור שבחו של הקב"ה טרם שאנו שואלים את צרכינו היום יומיים. ואולי גם זו סיבה טובה לא להאריך ולהוסיף בתארים שונים, כאילו שריבוי התארים מרמז על ריבוי הצרכים שמידי יגיעו.

²³ אנחנו פותחים את תפילת עמידה בברכת האבות: א-להי אברהם, א-להי יצחק וא-להי יעקב שזהו יסוד האומה והתפילה (ראה דברינו בפרשת וירא [תפילות אבות תקנום](#)). מה גם שכך מצטווה משה בתחילת שליחותו: "וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה פֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנֵי אֲלֵיכֶם זֶה שְׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דָּר" (שמות ג טו), ראה גם מספר פסוקים קודם בתחילת ההתגלות בסנה: "וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתֹּר מִשָּׁה פָּנָיו כִּי יֵרָא מִהֵבֵיט אֶל הָאֱלֹהִים". מחד גיסא "אלהי אביך" שאפילו קודם לאבות (ראה שמות רבה ג א) ומאידך גיסא "ויסתר משה פניו" שכבר נדרשו בשניהם דרשות הרבה). אבל מיד לאחר הפתיחה באזכור האבות, בא מטבע הלשון של משה: "האל הגדול הגיבור והנורא" ורק אח"כ מטבע אברהם: "אל עליון וקונה הכל" (בראשית יד). ונכנסה מטבע הלשון של משה למקומות נוספים בסידור התפילה, כגון ברכת המאורות: "את שם האל המלך הגדול הגיבור והנורא" וראה גם שילוב מטבעות אברהם ומשה בתפילת נשמת כל חי: "מי ידמה לך ומי ישוה לך ומי יערוך לך. האל הגדול הגבור והנורא. אל עליון קונה שמים וארץ". היכן עוד?